

Nozima MULLABAYEVA,
O‘zMU Psixologiya kafedrası prof.v.b., psixologiya fanlari doktori
Navro‘zbek SOYIMNAZAROV,
O‘zMU Psixologiya yo‘nalishi magistranti

P.s.f.d., prof. K.Kadirov taqrizi asosida

O‘SMIRLAR ORASIDAGI BULLINGDA KOPING STRATEGIYALARINING O‘RNI

Annotatsiya

Hozirgi kunda o‘smirlik davrida bullying muammosi va unga qarshi kurashishda qo‘llaniladigan koping strategiyalarining o‘rni muhimdir. O‘smirlik davri ijtimoiy va emotsional rivojlanishida muhim bosqich bo‘lib, bu davrda bullying o‘z navbatida o‘smirlarning ruhiy salomatligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin, shuning uchun bu muammoni hal qilishda samarali strategiyalarni qo‘llash zarur. Maqolada o‘smirlik davrida bullyingga qarshi kurashishda koping strategiyalarining ahamiyati haqidagi ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Agressiya, krizis, viktimizatsiya, stressning tranzaksion modeli, rol, autsayderlar, ijtimoiy kontekst.

РОЛЬ КОПИНГ-СТРАТЕГИЙ В СИТУАЦИИ БУЛЛИНГА СРЕДИ ПОДРОСТКОВ

Аннотация

В настоящее время актуальна проблема буллинга в подростковом возрасте и роль копинг-стратегий, используемых в борьбе с ней. Подростковый возраст является важным этапом социального и эмоционального развития. Буллинг в школе в этот период могут оказать негативное влияние на психическое здоровье подростков, поэтому необходимо использовать эффективные стратегии для решения этой проблемы. В данной статье представлена информация о важности копинг-стратегий в борьбе с буллингом в подростковом возрасте.

Ключевые слова: Агрессия, кризис, виктимизация, транзакционная модель стресса, роль, аутсайдеры, социальный контекст.

THE ROLE OF COPING STRATEGIES IN ADOLESCENT BULLYING

Annotation

Nowadays, the problem of bullying in adolescence and the role of coping strategies used in combating it are important. Adolescence is an important stage in social and emotional development, and bullying during this period can have a negative impact on the mental health of adolescents, so it is necessary to use effective strategies to solve this problem. Our article provides information on the importance of coping strategies in combating bullying in adolescence.

Key words: Aggression, crisis, victimization, transactional model of stress, role, outsiders, social context.

Kirish. Respublikamizda so‘nggi yillarda uzluksiz ta‘lim tizimining isloh qilinishi, yangi ta‘lim standartlari asosida ta‘lim va tarbiya ishlarini takomillashtirish masalarining zarur me‘yoriy-huquqiy asoslari yaratildi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60 son «2022-2026-yillarga mo‘ljallangan yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida» Farmoni, 2019 yil 7 iyundagi 472-son «Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to‘g‘risida», 2019-yil 12-iyuldagi 577-son «O‘quvchilarni psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlash ishlarini yanada takomillashtirish to‘g‘risida», O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi O‘RQ-637 sonli «Ta‘lim to‘g‘risida», 2022-yil 15-apreldagi O‘RQ-764-son «Kiberxavfsizlik to‘g‘risida» Qarorlar, doirasida hamda ushbu faoliyatga tegishli boshqa me‘yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilgan.

O‘smirlik – bolalikdan kattalikka o‘tish davri bo‘lib, fiziologik va psixologik jihatdan o‘ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilish ortadi, xarakteri shakllanadi, ma‘naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. Bu davr shunchalik qarama-qarshiliklar, keskinliklarga boyki, olimlarning ba‘zilari bu davrni uzluksiz muammolar davriga tenglashtirishadi.

O‘smirlik davrida bullying (tazyiq, zo‘ravonlik) muammosi keng tarqalgan bo‘lib, bu jarayon o‘smirlarning psixologik salomatligi va rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bulling (inglizcha – bullying) tushunchasi bezorilik, qo‘rqitish, shuningdek, bir jamoa a‘zosi boshqa a‘zolar yoki muayyan bir a‘zo tomonidan agressiv ravishda ta‘qib qilinishini bildiradi. Bulling atamasi yangi bo‘lishiga qaramay, bolalar orasida bezorilik va zo‘ravonlikning ko‘rinishlari qadimdan mavjud.

Bugungi kunda bu muammo global miqyosda dolzarb masala bo‘lib qolmoqda. Qonunchilikda bolalarni zo‘ravonlikning barcha shakllaridan muhofaza qilish nazarda tutilgan. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi “Bola huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi Qonuning 10-moddasida davlat bolani ekspluatatsiya va zo‘ravonlikning barcha shakllaridan, shu jumladan jismoniy, ruhiy va jinsiy zo‘ravonlikdan, qiynoqlarga solishdan yoki shafqatsiz, qo‘pol

yoxud inson qadr-qimmatini kamsituvchi boshqa shakldagi muomaladan, shahvoniy shilqimliklardan himoya qilinishini amalga oshirishi belgilangan. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni 48-moddasida ta‘lim oluvchining ta‘lim-tarbiya jarayonining boshqa ishtirokchilariga nisbatan jismoniy va (yoki) ruhiy zo‘ravonlik ishlatmaslik va ularning o‘z majburiyatlarini bajarishiga to‘sqinlik qilmaslik majburiyati nazarda tutilgan. So‘nggi yillarda ta‘lim muassasalarida o‘quvchilar o‘rtasidagi zo‘ravonlik holatlarini oldini olish yuzasidan bir qator ishlar amalga oshirildi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PQ-4884-son qarori bilan bolalarni ijtimoiy-psixologik qo‘llab-quvvatlash markazlari tashkil etildi.

Bulling holatlari o‘smirlar o‘rtasida o‘zaro munosabatlarni murakkablashtiradi va bu jarayonning salbiy ta‘sirilarini keltirib chiqaradi. Tajovuzkor bolalar, o‘z kuchlarini namoyish etish maqsadida, kuchsiz o‘quvchilarga nisbatan zo‘ravonlik ko‘rsatishlari mumkin. Bullingning ta‘siri nafaqat jabrlanuvchilarga, balki tajovuzkorlarga ham sezilarli darajada ta‘sir qiladi. Tajovuzkor bolalar o‘z xulq-atvorlarini davom ettirish orqali, kelajakda ham zo‘ravonlikni normal holat sifatida qabul qilishlari mumkin.

Jahonda ta‘lim sharoitida zo‘ravonlik va agressiya bullying ko‘rinishida namoyon bo‘lishi bo‘yicha bir qator ustuvor yo‘nalishlarda ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Xususan, maktabdagi bullying hamda viktimizatsiya (qurbonga aylantirish jarayoni va natijasi), bolalarning psixologik, ijtimoiy va hatto jismoniy rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar, zo‘ravonlar (ta‘qib qiluvchilar, bezorilar), ularning qurbonlari va guvohlarini (kuzatuvchilarini) o‘z ichiga qamrab oluvchi ijtimoiy tizim “bulling tizim”ning o‘ziga xos jihatlari, bolalarda xavfsizlik tushunchalarining shakllanganligini aniqlashga qaratilgan psixodiagnostik vositalar ishlab chiqilib, amaliyotga tadbiiq etilishi, shuningdek, turli yosh davrlaridagi xavfsizlik komponentlari ilmiy o‘rganilayotganligi shular jumlasidandir. Maktab muhitida bullying holatlari o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlariga, o‘qish jarayoniga va umumiy psixologik muhitga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Bullingga qarshi kurashishda va o‘smirlarni himoya qilishda koping strategiyalari muhim rol o‘ynaydi. Koping strategiyalari shaxsning stressli vaziyatlarga, jumladan, bullyingga qarshi kurashish

va muammolarni hal qilish uchun qo'llaniladigan usullar va yondashuvlardir. O'smirlarning ushbu ziddiyatli, muammoli va stressli vaziyatlardan chiqib ketishi esa ularning aynan qanday koping strategiyalarini tanlashiga bog'liq. Kimdir ushbu jarayonda muammoni hal qiluvchi koping strategiyalarini tanlasa, yana kimdir muammodan qochuvchi yoki uni chetlab o'tuvchi koping strategiyalarini tanlaydi. Ushbu jarayonlarni puxta o'rganish esa bizlarga kelajakda o'smirlar bilan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammoli stressli vaziyatlarni oldini olishimizga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya: O'zbekistonda o'smirlar yoshidagi bolalarning psixologik xususiyatlarini psixolog olimlardan Sh.V.Azizova, M.G.Davletshin, N.M.Dalimova, R.Z.Gaynutdinov, N.G.Kamilova, Z.T.Nishonova, R.I.Sunnatova, G.Q.To'laganova, E.G.G'oziyev va boshqalar tomonidan ilmiy tahlil etilgan bo'lsa, tavakkalchilikka moyillik va xavfsizlik masalalari V.M.Karimova, A.A.Fayzullaev, F.A.Akramova, O.E.Hayitov va boshqa ko'pgina mutaxassislarning ilmiy ishlarida talqin etilgan. Biroq maktabdagi xavfsiz muhit muammosi O'zbekistonda psixologiya fani doirasida deyarli o'rganilmagan.

Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan I.A.Baeva, Ye.B.Laktionova (ta'lim muhitida psixologik xavfsizlik), L.S.Alekseeva, Ye.V.Burmistrova, Ye.F.Bikovskaya, Ye.N.Volkova, N.O.Zinoveva, N.F.Mixaylova, D.Pstrog (bolaning psixik rivojlanishidagi zo'raonlikni psixologik va ijtimoiy oqibatlar), L.A.Aleksandrova, S.A.Bogomaz, D.A.Leontev, V.L.Marshuk, T.V. Nalivayko (shaxsning psixik barqarorligi va qiyin vaziyatlarda o'zini nazorat qila olish), B.G. Ananov, A.N.Leontev, V.N.Myasishchev, V.N.Panferov, S.L. Rubinshteyn (insonlar munosabatlari tizimi), D.A.Leontev, Ye.Yu.Mandrikov, Ye.N.Osinim va boshqalar shaxsning moslashuv tizimi, unga ta'sir etish omillarini ilmiy tadqiq etishgan.

Bulling muammosi 1905-yildan boshlab o'rganila boshlandi. Xorij tadqiqotchilaridan D.Olweus (1994), D.K.Kwak, S.Lee (1999), Staub (1999) bulling zulmkorlari, K.Ekman (2000), Lister (1990) bulling qurbonlari, Kelly (1990), Askew (1988) bulling kuzatuvchilari, C.M.Arora, A.C.Baldri, V.E.Besag, P.A Kalliotis, Y.Kim, K.Kwak, D.A.Lane, C.Lee, A.M.O Moor, K.Rigby, E.Roland, P.T.Slee, P.K.Smit, S. Sharp bulling modellari to'g'risidagi tadqiqot amalga oshirilgan bo'lsada, lekin ta'limdagi xavfsiz muhitda autsayderlarning o'rni, bulling himoyachilari va xavfsiz vaziyatlarda pedagoglarning o'rniga e'tibor qaratilmagan. Odatda o'qituvchilar muammoning tarqalish ko'lamini e'tirof etmaydilar va qanday qilib bu hodisa bilan kurashishni bilmaydilar.

Xususan, D. Olweus, E. Roland va E. Munthe, bu masalani chuqur o'rganish bilan mashhur bo'lishdi. D. Olweus, ayniqsa,

bullingning psixologik va ijtimoiy jihatlarini o'rganishda muhim rol o'ynadi. U o'z tadqiqotlarida bullingning turli ko'rinishlari, sabablari va oqibatlarini tahlil qildi. D.Olweusning tadqiqotlari bulling muammosining o'rganilishida asosiy poydevor bo'lib xizmat qildi. U o'quvchilarning o'zaro munosabatlari, tajovuzkorlik va jabrlanuvchilar o'rtasidagi dinamikani o'rganish orqali, bullingning ijtimoiy kontekstini tushunishga yordam berdi. Bu tadqiqotlar, keyinchalik, boshqa mamlakatlarda ham bulling muammosiga e'tibor qaratishga sabab bo'ldi. Olweus bullingning turli shakllarini, uning o'zaro munosabatlari va ijtimoiy kontekst bilan bog'liqligini o'rganib, bullingga qarshi kurashish bo'yicha dasturlarni ishlab chiqardi.

XX asrning 90-yillarida Buyuk Britaniyada bulling muammosi bo'yicha tadqiqotlar kengayib, bu mavzu ijtimoiy va ta'lim sohalarida muhim ahamiyatga ega bo'la boshladi. O'quvchilarning o'zaro munosabatlari, maktab muhitida zo'raonlikning oldini olish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga qaratilgan dasturlar ishlab chiqildi. AQSHda esa, 1990-yillarda bulling muammosiga alohida e'tibor berila boshlandi. Maktablar va jamoatchilikda bu muammo haqida xabardorlikni oshirish, o'quvchilarning xavfsizligini ta'minlash va ijtimoiy muhitni yaxshilash maqsadida turli tadbirlar o'tkazildi. Bu jarayon, o'z navbatida, bullingga qarshi kurashish uchun yangi strategiyalar va dasturlarni ishlab chiqishga olib keldi.

Amerikalik psixolog Dorothy Espelage o'smirlar o'rtasidagi bulling va uning psixologik ta'sirlarini o'rganishga katta hissa qo'shgan. U bullingning ijtimoiy va emosional jihatlarini, shuningdek, o'smirlarning o'zaro munosabatlariga ta'sirini o'rganadi. Espelage o'smirlar o'rtasidagi ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va bullingga qarshi kurashish strategiyalarini rivojlantirishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan.

Avstraliyalik psixolog Ken Rigby bulling va uning ta'sirini o'rganish bo'yicha mutaxassisdir. U o'smirlar o'rtasidagi bullingni kamaytirish va ijtimoiy muhitni yaxshilash uchun turli dasturlarni ishlab chiqdi. Rigby bulling jarayonida o'smirlarning rolini va ularning ijtimoiy munosabatlarini o'rganadi. Susan Swearer o'smirlar o'rtasidagi bulling va uning psixologik ta'sirlarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan. U bullingga qarshi kurashish va o'smirlarni himoya qilish bo'yicha strategiyalarni ishlab chiqishda faol ishtirok etdi.

Natijalar va muhokamalar. O'tkazilgan tadqiqotda Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi shkalalari bo'yicha ham jins tafovutlarini o'rganildi. Tahlillarning ko'rsatishicha Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi bo'yicha quyidagi jins tafovutlari mavjudligi kuzatildi; (1-jadval)

(1-jadval)

Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni mezonasi asosida)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar		U	P
	Qiz bolalar (N=1491)	O'g'il bolalar (N=1205)		
Initsiator	1348,4	1348,6	898227	0,996
Yordamchi	1388,8	1298,6	838174	0,002**
Himoyachi	1383,0	1305,8	846872	0,010**
Qurbon	1418,8	1261,6	793579,5	0,000**
Kuzatuvchi	1327,9	1374,0	867569,5	0,121

Izoh: ** - p<0,01.

«Initsiator» shkalasi ma'lum bir xatti-harakatda boshlovchilik, yetakchilik qilish bilan bog'liq xislatni ifoda etadi. «Initsiator» atamasi bu yerda bullingning boshlovchisi ma'nosida qo'llanilgan. «Initsiator» shkalasi bo'yicha natijalar tahlil qilinganda jins tafovutlari kuzatilmaganligini aniqladik. Demak, bullingni bevosita amalga oshiruvchi shaxs xislati bo'yicha jins farqi kuzatilmadi, ya'ni sinaluvchilarning initsiator rolini bajarishlari ularning jins xususiyatlariga bog'liq bo'lmas ekan.

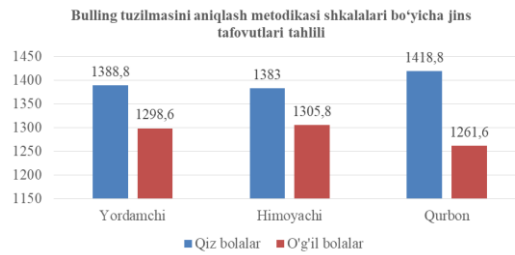
Biroq bulling «Yordamchi»si shkalasi natijalarida ishonch darajasidagi jins farqi aniqlandi (U=838174; p<0,01). Bunga ko'ra qiz bolalar aksariyat hollarda bulling yordamchisi bo'lishar ekan. Bulling yordamchisi bu bullerni qo'llab-quvvatlaydigan, uni «gijgijlab» boshqalarning aziyat chekishini zavq bilan tomosha qiluvchi shaxs sifatida gavidalanadi. Qiz bolalar orasida yordamchilar, ya'ni gijgijlovchilarning ko'proq bo'lishi kundalik kuzatishlardan ham ma'lum. Sababi, odatda qiz bolalar jismoniy jihatdan o'g'il bolalarga nisbatan zaifroq bo'ladi va bu kamchilikni to'ldirish maqsadida fisqu-fasod, gijgijlash orqali kuch ishlatishga nisbatan «aqliroq» yo'lni tanlashlari mumkin.

Bulling «Himoyachi»si shkalasi ko'rsatkichlari tahlil qilinganida ham jins tafovutlari mavjudligi aniqlandi (U=846872; p<0,01). Bulling «Himoyachi»si roli ham ko'proq qiz bolalar tomonidan amalga oshirilgan ekan. Himoyachi rolini bajaruvchilar ham qiz bolalar orasida nisbatan ko'pligi nazarimizda ijobiy natijalardan biri bo'lib hisoblanadi.

Bulling «Qurbon»si shkalasi natijalari tahlili natijalariga ko'ra bu yerda ham ishonch darajasidagi jins tafovutlari mavjud ekan (U=793579,5; p<0,01). Bulling «Qurbon»lari ham qiz bolalar orasida ko'proq uchrashi alohida e'tiborga molikdir. Umuman olganda, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, bulling tizimining har qaysi bo'g'inida ishtirok etish, asosan, zaiflik belgisi hisoblanadi. Shaxslararo munosabatlarda yuzaga keladigan nizolar qadim zamonlardan o'g'il bolalar tomonidan «erkakcha» usulda, ya'ni jismoniy kuch ishlatish, ortiqcha gap-so'zni ko'paytirmasdan birdaniga mushtlashishga o'tish kabi yo'llar bilan hal qilingan. Qiz bolalar (ayollar) jamoalarida esa (ayniqsa, hukmdorlar saroyidagi ahli ayollar, kanizaklar o'rtasidagi munosabatlar bunga yaqqol misol bo'lishi mumkin), aksincha, fisqu-fasod, g'iybat, ig'vogarlik, tazyiq o'tkazish, kesatib gapirish kabi har xil bulling ko'rinishlari keng tarqalgan. Ehtimol, shu sababli ham qiz bolalar bulling tizimining faol ishtirokchilari sifatida namoyon bo'layotgan bo'lishlari mumkin.

Bulling «Kuzatuvchi»si shkalasi bo'yicha natijalar tahlil qilinganda ishonch darajasidagi farqlar mavjud emasligi aniqlandi. Ya'ni bulling jarayonida «Kuzatuvchi» rolini bajarish qiz bolalarga ham, o'g'il bolalarga ham xos bo'lishi mumkin ekan. Biroq, ta'kidlab o'tish joizki, bulling kuzatuvchilarning reaksiyalari, xatti-harakatlari, munosabatlari bullerlar uchun juda muhim hisoblanadi. «Kuzatuvchi»larning qo'llab-quvvatlashlari yoki e'tiroz bildirishlari «Initsiator»ga kuchli ta'sir o'tkazib, uning bulling xatti-harakatini amalga oshirishi yoki bu harakatdan tiyilishini belgilab beradi.

(2-jadval)

Bulling tuzilmasini aniqlash metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni mezonida) 2-jadval

«Sotsiometriya» metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili Mann-Uitni mezonida yordamida amalga oshirildi (3-jadval). Sotsiometrik shkalalardan biri «Qabul qilinish darajasi» bo'yicha jins tafovutlari aniqlanmadi. «Rad etilish darajasi» shkalasi bo'yicha esa qiz va o'g'il bolalar o'rtasida ishonchli farq kuzatildi ($U=808668,5$; $p<0,01$). Jadvaldagi raqamlardan o'g'il bolalarda rad etilish darajasi yuqori ekanligi ma'lum bo'ldi. Rad etilish darajasi, ya'ni sinf jamoalari tomonidan qabul qilmaslik holatlari o'g'il bolalar orasida ko'proq uchradir ekan.

«Liderlik-avtsayderlik» shkalasini tahlil qilish natijasida ishonch darajasidagi jins tafovutlari mavjudligi qayd etildi

($U=820914,5$; $p<0,01$). Jadvalda keltirilgan raqamlarga qaraganda qiz bolalar o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq liderlik rolini bajaradilar, o'g'il bolalar o'rtasida esa rad etilish darajasining yuqoriligi hisobiga avtsayderlik holatlari ko'proq uchradir ekan. Ehtimol, balog'at yoshida qiz bolalar nafaqat fiziologik jihatdan, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham ancha yetilib, ko'rkamlashib, o'g'il bolalarga nisbatan ko'proq obro' - e'tiborga, ijtimoiy ta'sir doirasiga ega bo'lishlari hisobiga umumiy jamoa tomonidan ko'proq ijobiy qabul qilingan bo'lishlari va shu sababli yuqoriroq sotsiometrik mavqeni egallagan bo'lishlari mumkin (3-jadval).

(3-jadval)

«Sotsiometriya» metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlili (Mann-Uitni mezonida)

Ko'rsatkichlar	O'rtacha ranglar		U	p
	Qiz bolalar (N=1491)	O'g'il bolalar (N=1205)		
Qabul qilinish darajasi	1361,8	1332,0	878442	0,320
Rad etilish darajasi	1288,4	1422,9	808668,5	0,000**
Liderlik-avtsayderlik	1400,4	1284,3	820914,5	0,000**

Keyingi bosqichda Bass-Darkining «Agressivlikni aniqlash» metodikasi shkalalari bo'yicha jins tafovutlari tahlil etildi. Agressivlikni aniqlash shkalalari tahlil qilinganda bir qator ishonchli farqlar mavjudligi aniqlandi. Jismoniy agressiya shkalasi bo'yicha ishonchli jins tafovutlari kuzatildi ($U=802720$; $p<0,01$). O'g'il bolalarda qiz bolalarga nisbatan jismoniy agressiya yuqori ekanligi kuzatildi. Avvalroq ta'kidlab o'tilganidek, o'g'il bolalarning agressivlik darajasi kuchini ishlatish orqali namoyon bo'ladi va bu, ayniqsa, o'smirlar davrida yorqinroq kuzatiladi. Kuch ishlatish orqali o'zligini namoyon qilish, o'zini obro'sini o'ttirishga intilish xislati aynan o'g'il bolalarga xosdir.

Xulosa. O'smirlar davridagi bulling muammosi jiddiy ahamiyatga ega bo'lib, koping strategiyalarining o'rni bu jarayonda o'smirlarning psixologik salomatligini saqlash va ijtimoiy munosabatlarini yaxshilashda muhim hisoblanadi. O'smirlarni bu strategiyalarni qo'llashga yo'naltirish, bullingga qarshi kurashishda samarali yechim bo'la oladi. Bulling muammosi o'rganilishi va unga qarshi kurashish jarayonida ko'plab olimlar va mutaxassislar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar, bu masalaning ijtimoiy va psixologik jihatlarini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, o'smirlar o'rtasida ijtimoiy muhitni yaxshilashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/mact/-1297315>
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni <https://lex.uz/docs/-5013007>
3. Гришина Татьяна Геннадьевна Социально-психологические факторы ролевого поведения подростков в ситуации буллинга. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата психологических наук Москва – 2021
4. Mullabayeva Nozima Maxmudjonovna Maktabdagi xavfsiz muhit bolalar shaxsini rivojlantirish omili sifatida. Psixologiya fanlari doktori dissertatsiyasi avtoreferati Toshkent-2022
5. Kadirov, K. B., and N. M. Mullabaeva. "БЕЗОПАСНАЯ СРЕДА В ШКОЛЕ КАК ФАКТОР ЛИЧНОСТНОГО РАЗВИТИЯ ДЕТЕЙ." The Journal of Psychology & Sociology 87.4 (2023): 25-30
6. Kadirov, K. B., Mullabaeva, N. M., Abdullajanova, D. S., Kurbanovna, A. D., & Abdullaeva, B. S. (2023). A Mobbing Questionnaire In School And An Analysis Of The Results Obtained. Journal of Higher Education Theory and Practice, 23(4).
7. Kadirov, K. B., and N. M. Mullabaeva. "Safe school environment as a factor of children's personal development." Journal of Psychology & Sociology (2023)
8. Mullabaeva N.M "МАКТАБДАГИ БУЛЛИНГ ВА УНИНГ ТАХЛИЛИ." Academic research in educational sciences 1 (2024): 181-184.
9. Kadirov, K. B., Mullabaeva, N. M., Abdullajanova, D. S., Kurbanovna, A. D., & Abdullaeva, B. S. (2023). A Mobbing Questionnaire In School And An Analysis Of The Results Obtained. Journal of Higher Education Theory and Practice, 23(4).